

शैलेन्द्र -भाग १

आता पाकिस्तानात असलेल्या रावळपिंडीमध्ये ३० ऑगस्ट १९२३ रोजी गीतकार शैलेन्द्र यांचा जन्म झाला. त्यांचे पाळण्यातले नाव शंकर शैलेन्द्र असे होते. खरे तर त्यांचे आडनाव सिंग असे होते, परंतु काळाच्या ओघात त्यांच्या कुटुंबाने ते कधीतरी गाळले. नंतर कुटुंब मथुरेत स्थायिक झाले. त्यांचे आई-वडील केसरीलाल शैलेन्द्र आणि पार्वतीदेवी यांना एकूण चार पुत्र होते. त्यांपैकी शैलेन्द्र हे सर्वात ज्येष्ठ होत. शैलेन्द्रच्या लहानपणीच त्यांची आई निवर्तली. त्यामुळे तेव्हापासूनच त्यांच्या मनात अस्थिरतेची जाणीव निर्माण झाली. तो असंख्य प्रश्न विचारीत असे आणि अटकलपणे या सर्व प्रश्नांचा रोख धर्म, अध्यात्म, जीवनाचा अर्थ आणि देव अशा सर्व गोष्टींपर्यंत येऊन ठेपत असे. ह्या चिंतनामुळेच त्यांना काव्य स्फुरले असे म्हटले तर चुकीचे होणार नाही.

४३ वर्षांच्या अगदी छोट्या आयुष्यातील शेवटची १६ वर्षे त्यांनी सर्वात जास्त हृदयस्पर्शी गाणी दिली. अशी गाणी कुणी कधी गायली किंवा ऐकलीही नसतील. लहान वयात सोसलेल्या दुःखामुळे त्यांना माणुसकीचे महत्त्व कळले. त्यांच्या बन्याचशा काव्यांतून त्याचे दर्शनही झाले. 'अनाडी' मधील 'किसीकी मुस्कराहटोपे हो निसार'हे गाणे उदाहरणादाखल घेता येईल. हिंदी चित्रपटांच्या सुवर्णयुगात लिहिलेल्या हजारो गाण्यांत हे गाणेच सर्वश्रेष्ठ ठरेल. तसेच 'अपनी कहानी छोड जा, कुछ तो निशानी छोड जा... मौसम बिता जाये' ('दो बिघा जमीन') आणि 'कहा जा रहा है, तू ऐ जानेवाले' ('सीमा') ही गाणी देखील हृदयाच्या कितीतरी जवळची आहेत. त्यांनी जवळ जवळ एक हजार गाणी अगदी विविध विषयांवर लिहिली; परंतु विषय कुठलाही असो, तुम्हाला ती भिडली नाहीत असे होणार नाही.

सुरुवातील वेल्डिंग हा खास विषय घेऊन त्यांनी इलेक्ट्रिकल आणि मेकॅनिकल इंजिनीअरिंग मध्ये डिप्लोमा केला. ह्यामुळे रेल्वेमध्ये त्यांना ग्रेड बी मेकॅनिक म्हणून उत्तम नोकरी मिळाली. परंतु त्या वेळच्या इतर तरुणाई प्रमाणे १९३० आणि १९४०च्या दशकातील स्वातंत्र्यलढ्याच्या लाटेत तेही सामील झाले. त्यामध्ये सक्रीय भाग घेतल्यामुळे इंग्रज सरकारने त्यांना तुरुंगात टाकले. इथेही त्यांनी महत्त्वपूर्ण चिंतन केले. अन्याय आणि दुःख, आशावाद आणि माणसाच्या भावभावना इ. विषयावर त्यांनी सांगोपांग विचार केला. त्यांच्या या अनुभवाचे त्यांच्या कवितेत प्रतिबंब उमटलेले दिसते. त्यांचा हा आवेग आणि त्यासोबतच्या अभिव्यक्तीमुळे हिंदी चित्रपटसृष्टीतील गीतकारांच्या 'हॉल ऑफ फेम' मध्ये त्यांना सन्मानपूर्वक स्थान मिळाले.

दरम्यानच्या काळात चित्रपट निर्माते राज कपूर हे त्यांच्या 'आग' या चित्रपटासाठी एका गुणी गीतकाराच्या शोधात असताना शैलेन्द्र हे 'जलता पंजाब' ही स्वतःची कविता उत्कटतेने गाताना त्यांना आढळले. त्यांनी शैलेन्द्रना आपल्या चित्रपटासाठी गाणी लिहिण्याची विनंती केली. परंतु ह्या सद्गृहस्थाने त्यांना ठासून नकार दिला. परंतु दुसऱ्याच वर्षी ते राज कपूर यांना भेटले आणि आपण गीते लिहून देण्यास तयार आहोत असे सांगितले. ह्याचे मुख्य कारण म्हणजे आता त्यांचे लग्न झाले होते आणि आर्थिक परिस्थिती जरा नाजूकच होती. त्यांना यापूर्वी देण्यात आलेल्या ५०० रुपयांत त्यांचे खरेतर बरे चालले होते परंतु राज कपूरने खूश होऊन त्यांना अजून पैसे देऊन त्या बदल्यात दोन गाणी लिहून घेतली. ही दोन गाणी म्हणजे 'बरसात मे हमसे मिले तुम' आणि 'पतली कमर है' ही होत! आता शैलेन्द्रना यशाची वाट सापडली असे म्हणायला हरकत नाही. 'ग्रेड बी मेकॅनिक' हा आता 'ग्रेड ए लिरिसिस्ट' होण्याच्या मार्गावर होता.

अशा रितीने सहकारी गीतकार हसरत आणि संगीतकार शंकर जयकिशन यांच्यासोबत ते आर. के. बॅनरसाठी काम करू लागले. सुरेल संगीताचा बादशाह राज कपूर याच्या प्रभावाखाली ह्य चौघांनी सुमधुर गाण्यांचा धडाकाच लावला. शैलेन्द्र हे शंकरसोबत असत तर हसरत जयकिशनसोबत. त्यामुळे शंकरसोबतची गायिका शारदा शैलेन्द्रबद्दल योग्यच बोलली. ती म्हणाली, "सिगरेटचा आस्वाद घेत संगीतात आकंठ बुडालेले गीतकार शैलेन्द्रजी, शंकरजीसोबत आरामात बसलेले मला आठवतात. शंकरजींच्या चालीत चपखल बसतील असे शब्द जुळवण्यत ते देहभान हरपून जात. अशा वेळी मला अथांग सागरात उडी घेऊन औंजळभर अत्युत्तम रत्ने घेऊन वर येणाऱ्या पाणबुड्याचीच आठवण येई. शैलेन्द्रजींचे शब्द रत्नांसारखेच असत आणि सुरेल, सुमधुर गाण्यांत ते असे काही ओवले जात की जणूकाही आरंभापासूनच शब्द आणि संगीत यांचा मेळ जमूनच ते आपल्यासमोर आले आहे." ही स्तुती रास्तच आहे, नाही का?

ह्यावरून असे वाटते की केव्हा केव्हा तयार असलेल्या चालीत बसतील अशी गाणीही शैलेन्द्र लिहीत

असत. खरे तर २५ जानेवारी १९६३च्या 'फिल्म फेअर'च्या अंकात शैलेन्द्रनी स्वतःच ते कबूल केले आहे. ते म्हणतात, "संगीत हीच एक रसाळ आणि आरस्पानी भाषा आहे. त्यामुळे एखाद्या तयार सुमधुर चालीत बसेल असे गाणे लिहिण्यास काहीच हरकत नसावी."

(क्रमशः)

- माणेक प्रेमचंद

('Yesterday's Melodies Today's Memories' या पुस्तकातून.)

NOTE: Among the many things India can be proud about is the wonderful music that was made in the Hindi cinema of yesteryear. Songs that touched (and still touch) the hearts of many millions of people who understand Hindustani. No matter where we were, inside or outside the country, and whether we were old or young, rich or poor, fat or thin, there were songs that kept us enjoying them. Or making life more bearable, at the least. "Yesterday's Melodies Today's Memories" is a biographical salute to all the main singers, composers, and songwriters who put out these melodies, from the start in 1931, till about 1970.

Manek Premchand's second book was "Musical Moments From Hindi Films", which celebrated 75 years of sound (and music) in Hindi Films. The author next wrote another music book called "Romancing The Song", which traces the history and changing face of lyrics in Hindi Cinema, right from 1931 till now.

After that, he wrote a third of the biography of the santoor maestro Pandit Shiv Kumar Sharma, outlining in some details the great musician's role in Hindi cinema, both as an instrumentalist and a composer.

His latest book "Talat Mahmood, The Velvet Voice" was released in May 2015. To buy his books, or otherwise write to the author, his email address is manekpremchand@gmail.com